

РУСИН РУСИНОВ

(Велико Търново)

ВЪЗМОЖНА ЛИ Е КОДИФИКАЦИЯ НА НОРМИТЕ НА КНИЖОВНАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ?

Книжовната разговорна реч е устна, предварително неподготвена, спонтанна, предимно диалогична реч, с която носителите на книжовния език си служат при непосредствено общуване в домашно-битова или приятелска среда. Възприемаме гледището на Е. А. Земска, според която "Руската разговорна реч е онази книжовна формация, която носителят на книжовния език използва в бита, в семейния и приятелския кръг, изобщо в разнообразните условия на личното непринудено общуване"¹. От една страна, книжовната разговорна реч е част от системата на книжовния език, а от друга, е в непосредствено съприкосновение и взаимодействие с не книжовните разговорни формации (диалект, полудиалект, интердиалект, сленг и др.)

Приема се, че с книжовна разговорна реч си служат носителите на книжовния език. По принцип това е вярно, но не бива да се забравя, че между писмената и устната форма на книжовния език съществува относителна самостоятелност и автономност. Много лица и цели родове, най-вече из средите на потомствената интелигенция, при общуване в семейна и

приятелска среда се придържат без напрежение и без целенасочен самоконтрол към норми, които съвпадат или са твърде близки до кодифицираните норми в публичната устна реч. Наблюдаваме обаче и лица с твърде високо образование, които дори в публична устна реч си служат с нормите на книжовната разговорна реч и то на нейните по-ниско престижни подформации.

Широките системни и функционални параметри на книжовната разговорна реч определят характера на нейната нормативност. Съгласни сме с В. Попова, че "разговорната реч е нормативна, защото реализира нормите на книжовния български език, без обаче да постигне "идеала" на писмената книжовна реч, която единствена може да прокара последователно и докрай нормите на езиковата система. Отсъствието на пълна нормативност в разговорната реч се дължи главно на извънезикови фактори, но засяга нейната чисто лингвистична страна – фонетична, морфологична, словообразователна, синтактична, лексикална"². Устната реализация на книжовната разговорна реч позволява нормата в нея да не бъде така строга, както е в писмения език.

Някои езиковеди приемат, че най-важна особеност на книжовната разговорна норма е нейната некодифицираност. Е. А. Земска отбелязва, че нормата на книжовната разговорна реч не се установява съзнателно, че никой не се грижи за стабилността ѝ, че по отношение на нея не се извършва кодификаторска дейност³. Същата постановка намираме и у О. Б. Сиротинина: "За разлика от другите разновидности на литературния език разговорната реч е реч некодифицирана, затова при използване на разговорна реч не възниква въпрос за допустимост на тая или оная граматическа форма, конструкция и т. н."⁴. И още: "Разговорната реч е некодифицирана, но нормирана разновидност на книжовния език"⁵. Е. А. Земска противопоставя кодифицираната книжовна реч на книжовната разговорна реч като некодифицирана⁶.

Ако се приеме, че нормата на книжовната разговорна реч е винаги некодифицирана, следва да бъде направено уточнение,

кодификацията не е всеобщо свойство на нормите на националния книжовен език. А такава уговорка обикновено не прави нито от историците на книжовния език, нито от следвачите на книжовната разговорна реч.

Обстоятелството, че досега книжовната разговорна реч останала некодифицирана, струва ни се, че не може да бъде повод за нейното противопоставяне на кодифицираната книжовна реч. Предпазливи в това отношение са българските езиковеди Ел. Георгиева и Вл. Мурдаров, които пишат: "Говорената форма на устната норма най-трудно се подлага на кодификация. Засега в българското езикознание опити в тази насока още не са предприемани поради подчертания интерес, под влияние на традицията, преди всичко към други видове текстове. Изобщо заниманията с разговорната реч, която за българските обстоятелства представя именно тази форма, са в своя съвсем начален етап"⁷. Според В. Попова нормите на книжовната разговорна реч са кодифицирани и стихийни, т. е. некодифицирани⁸. Струва ни се, че привържениците на тезата за некодифицирания характер на книжовната разговорна реч сами си противоречат. Какво друго, ако не описание на системата на книжовната разговорна реч и на нейните норми представят няколкото монографии под наслов "Русская разговорная речь", излезли от печат през 70-те и 80-те години на XX в.

Тезата за некодифицирания характер на нормите на книжовната разговорна реч се приема на доверие, без да се привеждат допълнителни аргументи и от някои български езиковеди. Според нас обаче истината е на страната на тези наши езиковеди, които допускат възможността за кодификация, макар и непълна, на книжовните разговорни норми.

Нормите на книжовната разговорна реч се отличават с вариативност в сравнение с нормите в писмената форма на книжовния език. Тази особеност е пряко свързана с реализацията на книжовния език – писмена или устна. Книжовната разговорна реч е съставка от устната форма на книжовния език

и нейните норми би следвало да се съпоставят предимно с нормите в останалите реализации на устната форма. Ако на единия полюс в устната форма на книжовния език е книжовната разговорна реч, на другия полюс се намира публичната устна реч, т. е. официалната устна реч, чиито норми показват относителна самостоятелност, но в същото време има известна връзка и близост с нормите на писмената книжовна реч. В сравнение с нормите на публичната устна реч нормите на книжовната разговорна реч показват по-голяма вариативност. Нормите на публичната устна реч са кодифицирани – в най-голяма степен това се отнася за правоговорните норми. Тъй като тези норми са идеал, към който се стремят носителите на книжовния език и в разговорната реч, доскоро езиковедите не намираха за необходимо да бъдат кодифицирани специфичните разговорни варианти на книжовната норма.

Е. А. Земска правилно посочва, че вариантите на нормата в книжовната разговорна реч са "функционално тъждествени"⁹, т. е. между тях не може да се търсят функционални различия. Употребата на един или друг вариант се основава на екстралингвистични обстоятелства, имащи отношение както към речевите привички на говорещото лице, така и към степента на съзнание за самоконтрол. Вариантите на книжовната разговорна норма са функционално тъждествени, но по скалата за престижност те се различават. Най-престижни са вариантите, имащи място в публичната устна реч. Напр. формите *пека* – *печеш*, *печа* – *печеш* са еднакво допустими в книжовната разговорна реч, но все пак формите *пека* – *печеш* са признак за по-престижна реч.

Няма съмнение, че книжовната разговорна норма показва известна близост или сходство с диалектната норма. Това е неминуемо, щом като и двата типа норми се реализират устно и щом като нормата на книжовната разговорна реч се намира в някаква връзка с диалектната норма. Докато диалектната норма обаче е регионално ограничена, книжовната разговорна норма има общонационален характер или пък се простира

върху твърде широка територия. От степента на разпространение на един речев вариант зависи най-вече дали ще остане в рамките на диалектната норма или ще премине към нормата на книжовната разговорна реч. В книжовната разговорна норма се включват речеви варианти, които имат масова употреба. И колкото по-масово е речевото явление, толкова по-големи са възможностите то да попадне в нормата на книжовната разговорна реч. Границата между диалектната и книжовната разговорна норма е невинаги точна и сигурна, но все пак колективният усет на носителите на книжовния език сравнително доста сполучливо отграничава "диалектно" от "книжовно-разговорно".

Задачата на езиковеда кодификатор е да отграничи допустимото от недопустимото в книжовната разговорна реч, диалектното от наддиалектното, правилното от неправилното от гледище на книжовния език. Авторите на монографията "Русская разговорная речь" (М., 1973) прилагат няколко критерия при определяне допустимите варианти на нормата на книжовната разговорна реч: а) честота на явлението в разговорната реч на носителите на книжовен език, б) колективен езиков усет на носителите на книжовен език и в) метод на взаимопроверка, т. е. ако един от авторите на монографията се усъмни в нормативния характер на определен вариант, той се изключва от изследването¹⁰. Авторите на посочената монография "Русская разговорная речь" постъпват по същия начин, който е свойствен и за езиковедите кодификатори в областта на писмения книжовен език и на публичната устна реч.

Следователно на въпроса "Възможна ли е кодификация на нормите на книжовната разговорна реч?" може да се даде положителен отговор. Това е в съгласие и с мнението на други наши езиковеди. Нужно е обаче да се направят и някои уточнения: в областта на книжовната разговорна реч кодификацията на нормите е непълна и относително по-свободна, отколкото кодификацията на нормите в писмената книжовна

реч и в публичната устна реч. Основната задача тук не е да се посочат всички варианти в рамките на книжовната разговорна норма (въпреки че и това може да се направи), а да бъдат отграничени най-вече онези варианти, обикновено диалектни, които нямат място в книжовната разговорна реч, освен ако употребата им е стилистично мотивирана. Това, разбира се, не означава, че между диалектната и книжовната разговорна норма няма преливност, напротив – преливността е това качество, което определя относително по-голямата свобода и проявите на книжовно-разговорната вариантност и оттам при кодифициране на книжовно-разговорните норми. Съгласни сме с М. Виденов, че "В *битовата* сфера (подч. от автора) на интелигенцията и другите книжовноезикови съсловия функционира норма, която, макар и да е книжовна, в редица отношения не спазва кодификацията и е във връзка с характера на социума и с конкретното пространство, в което той се намира, т. е. конкретното населено място"¹¹. Наред с кодифицираните варианти на книжовно-разговорната норма остават в някои случаи и такива варианти, които поради преливността между диалектна и книжовна разговорна реч са некодифицирани. Некодифицирани остават за известно време и иновациите в книжовната разговорна реч.

Въпросът за културата на речта според мене трябва да се пренесе и върху плоскостта на книжовната разговорна реч. А това е немислимо без познаване нормите на тази езикова формация.

Следователно твърдението, че книжовната разговорна реч е некодифицирана и по това се противопоставя на кодифицираната книжовна реч е едностранчиво и не обхваща цялостно системата на тази езикова формация. По-точно е да се каже, че нормата на книжовната разговорна реч е предимно кодифицирана, но наред с нея битуват и некодифицирани норми, най-вече в периферията на посочената формация. Тенденцията е да се разширява полето на кодифицираната норма, без да се смята, че тя би могла да обхване цялостно

всички норми. В книжовната разговорна реч винаги ще има и некодифицирани норми, колкото и да се доближава до нормите на публичната устна реч като най-високо престижни.

БЕЛЕЖКИ

¹ Земская, Е. А., М. В. Китайгородская, Е. И. Ширяев. Русская разговорная речь (Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис.). М., 1981, с. 5.

² Попова, В. За разговорната реч и нейната норма. – В: Проблеми на езиковата култура. С., 1980, с. 66.

³ Русская разговорная речь. М., 1973, с. 36-37.

⁴ Сиротинина, О. Б. Русская разговорная речь. М., 1983, с. 20.

⁵ Пак там.

⁶ Русский язык. Энциклопедия. М., 1979, с. 249.

⁷ Георгиева, Ел., Вл. Мурдаров. Съвременни комуникативни потребности и проблеми на езиковата кодификация в НР България. – Slavia, г. 56 (1987), к. 3, с. 229-230.

⁸ Попова, В. За разговорната реч и нейната норма, с. 67.

⁹ Русская разговорная речь, с. 26.

¹⁰ Пак там, с. 27.

¹¹ Виденов, М. Съвременната българска градска езикова ситуация. С., 1990, с. 230.